

ЖЕЛТОҚСАН – 1986: БАҒАЛАНУЫ, СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ӨНЕРДЕГІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

¹*Айтенова Альфия Аманжолқызы, ²Қайратұлы Самат*

¹*alfya.amanzhol@gmail.com, ²samat.kayratuly@gmail.com*

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
(Алматы, Қазақстан),
²Тәуелсіз сарапшы*

¹*Aitenova Alfya, ²Kairatuly Samat*

¹*alfya.amanzhol@gmail.com, ²samat.kayratuly@gmail.com*

*Abai Kazakh National Pedagogical University,
(Almaty, Kazakhstan),
²Independent expert*

Аңдатпа. Мақала авторлары Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасында 1986 жылдың 17–18 желтоқсанында орын алған оқиғаны «мәдени жаракат» тәсілі арқылы талдауға талпыныс жасайды. Авторлар тарапынан «мәдени жаракат» тәсілінің бірізділігі – «Желтоқсан» – «Желтоқсанның бағалануы» – «Желтоқсанның себептері» – «Желтоқсанның өнердегі репрезентациясы» арқылы жүзеге асырылады.

Желтоқсан – көп сипатты әлеуметтік-гуманитарлық мәселе екені айқындалады. Желтоқсанды тарихи, әлеуметтік, гуманитарлық феномен ретінде кешенді бағалау керектігі көрсетіледі.

Желтоқсан себептері Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың қызметінен босатылуы, коммунистік идеологияның саяси дағдарысы, тоталитарлық биліктің саяси, экономикалық валонтаризмінің салдары, қазақ ұлтшылдығының көрінісі, қазақ тілінің қолдану аясының тарылуы, Кеңестік Қазақстандағы экологиялық дағдарыс салдары, кеңестік үшінші кезең ұрпақтарының тарихи сахнаға шығуы ретінде анықталады. Тұтас алғанда, Желтоқсан қазақ халқының кеңестік қызыл империяның басқару шешімдері қалыптастырған жан жарасын ашық емдеудің формасы ретінде дәйектеледі.

Желтоқсан әлеуметтік феномен ретінде орын алғанына ширек ғасырдан астам уақыт өткенімен желтоқсандықтар мен қоғамдық санада белсенділігі күн тәртібінен түспей келеді. Желтоқсанды – әлеуметтік тәжірибенің алуантүрлі формаларын қалыптастыру барысында әмбебап құрал ретінде пайдаланудың маңыздылығы артуда. Мақалада бұл пікірдің тұжырымдамасы Желтоқсан сабақтарының қазіргі қазақ өнерінде (ескертіш, фильм, әдебиет, театр) репрезентациялануы арқылы айқындалады. Сонымен қатар, өнердегі репрезентация – Желтоқсан жарасын емдеудің формасы мен мазмұнын да білдіретіні көрсетіледі.

Түйін сөздер: әлеуметтік философия, мәдени жаракат, Желтоқсан – 1986, өнер, репрезентация.

Кіріспе

1986 жылғы 17–18 желтоқсанда Алматы қаласында орын алған тарихи фактінің бұл күндері 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35... жылдықтары республикалық деңгейде аталып өтілуде. Академиялық баспасөз беттерінде және өнер салаларында көзқарастар жиынтығы қалыптастырылды. Алайда, Желтоқсан қоғамдық көзқарастар алаңында әлі күнге біржақты бағаланбай келеді. Мамандардың бірқатары – Желтоқсан Қазақстан тарихында оңды қызмет атқарды, қазақ халқының ұлттық өзіндік санасының дамуына ықпал етті деп пайымдаса, бірқатары – Желтоқсан жарасы жазыла қояр ма екен деген сауалды ашық қойып келеді.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу

Мәресіне жете қоймаған Желтоқсанды талқылау үдерісін ескерсек, Желтоқсан ғылыми тұрғыдан қаншалықты игерілді? Соның ішінде, Желтоқсанды әлеуметтік философияның пәніне айналдыру қаншалықты қиынды? Біз зерттеу жұмысында соңғы сұрақ төңірегінде талдау жұмыстарын жүргізуге тырысамыз.

Желтоқсанды ғылым тұрғысынан зерттелу керектігі туралы көзқарастар мен пікірлер алуан түрлі. Мәселен:

– Желтоқсан оқиғасын психолог, этнограф, философ, саясат, әлеуметтану, тарих сияқты гуманитарлық және әлеуметтік ғылым салалары кешенді түрде зерттейтін, талдайтын мәселе [1, 14-17 бб.; 2, 5-6 бб.];

– Желтоқсан туралы жарияланымдар мен ақпараттардың жеткілікті деңгейде таралуына, нормативтік құжаттардың қабылдануына қарамастан, оның «ақиқаты әлі жабулы» деген пікір қоғамдық санада басым. Қоғамдық санада ешбір күмәнге орын қалдырмау үшін зерттеулер жүргізілуі керек [3, 17-23 бб.];

– Желтоқсанның салдары, яғни адам құқықтарының бұзылуы туралы мәселе зерттелінді, ал оның саяси себептері туралы мәселе назардан тыс қалып қойды [3];

– Желтоқсан қазақ халқының басынан өткерген тарихи маңызды оқиғаларының бірі, сол себепті Желтоқсан туралы жан-жақты, терең ғылыми көзқарастар қажет [4, 118-122 бб.];

– Желтоқсанды зерттеуге тарихшылар, журналистермен қатар экономистер, психологтар, саясаттанушылар, әлеуметтанушылар және т.б. сала мамандары өзінше баға беруі қажет. Сонда ғана Желтоқсанның шындығын жан-жақты айқындай аламыз және мұндай бағалау жеке тұлға мен қоғамның жетілуіне жағдайлар жасайды [5, 53-54 бб.];

– Желтоқсан сияқты айтулы тарихи фактінің ақиқаты жарты ғасырдан кейін жарыққа шығып, жария болуы мүмкін. Көптеген архив құжаттары әлі ғылыми талдауға түспей жатыр. Желтоқсанның екі жағында болған азаматтар арамызда жүр [6, 7-8 бб.].

Олай болса, академиялық көзқарастарға сәйкес, Желтоқсан ғылым тұрғысынан зерттелуі тиіс кешенді мәселе.

Зерттеу әдіснамасы

Желтоқсан туралы уақытында айтылмаған «Дат!» түсінбеушілік туғызды [7, 4-5 бб.], ал Желтоқсан жарасы қоғамның әлеуметтік саласында қалай емделіп жатқандығы туралы мәселе әлі күнге шешімін таппады. Авторлар, игерілмеген проблеманы талдау үшін «мәдени жарақат» тәсілін қолдануға талпыныс жасайды. «Мәдени жарақат» тәсілінің бірізділігі – «Желтоқсан» – «Желтоқсанның бағалануы» – «Желтоқсанның себептері» – «Желтоқсанның өнердегі репрезентациясы» арқылы жүзеге асырылады.

Желтоқсан – 1986 жыл

1986 жылдың 16 желтоқсаны. Алматы уақытымен таңертеңгі сағат 10.00. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің он сегіз минутқа созылған V Пленумы болып өтті. Пленумда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев пенсияға шығуына байланысты Республика Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы міндетінен босатты. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болып Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің мүшесі Геннадий Васильевич Колбин сайланды. Ол Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметіне тағайындалғанға дейін Ульянов облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы болып істеген [8, 1 б.]. Ұсынысты Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы Орталық Комитеті Саяси Бюросының атынан Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің хатшысы Георгий Петрович Разумовский жасады. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Пленумы туралы ресми хабар «Қазақстан», «Уақыт» бағдарламалары арқылы таралды.

1986 жылдың 17 желтоқсанында Республика Компартиясы Орталық Комитеті үйінің алдына студент және еңбекші жастар жиналып, Пленум шешімдерімен келіспейтінін ашық білдіріп, түсінік беруді талап етті. Наразалық бейбіт шеру ретінде өтіп, саяси сипат алды. Куәгерлердің айтуынша, шеруге шыққандардың жалпы саны 15–60 мың шамасында адамға жетті [1, 2, 9, 10].

17 желтоқсан кешкі сағат 18.00-де желтоқсандықтарды күштеп тарату туралы шешімді Мәскеудің келісімімен жергілікті формальды басшылық қабылдады. Қуып-тарату жөнінде тікелей бұйрықты Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Ішкі істер министрі Г.Н. Князев берді [11, 2 б.]. Бұйрық тоталитарлық жүйенің арнайы әзірлеп қойған «Құйын – 86» («Метель») операциясы арқылы жүзеге асырылды. Осылайша, Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы Ішкі істер министрінің № 0385 бұйрығы негізінде дүниеге келген «Құйын – 86» операциясы Кеңестік Социалистік Республикалар Одағында тұңғыш рет Алматыда, яғни желтоқсандықтардың еркін тұншықтыруда қолданып көру үшін апробациядан өткізу туралы шешім қабылданды.

Операция шеңберінде және шеруді басу мақсатында 20 өрт сөндіргіш машинасы, 15 БТР тартылды, Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының жеті бірдей қаласынан құрама әскер арнайы ұшақпен әкелінді – Фрунзедегі 5450-

інші әскери бөлімнен 100 адам, Ташкенттегі 5452-інші және 3408-інші әскери бөлімнен 300 адам, Челябинскідегі 5426-ыншы әскери бөлімнен 203 адам, Новосібірдегі 5427-інші әскери бөлімнен 203 адам, Уфадағы 5424-інші әскери бөлімнен 200 адам, Свердловскідегі 5425-інші әскери бөлімнен 225 адам, Тбилисиден 480 адам [1, 11]. Әскерилердің жалпы саны 12729 адамды құрады.

18 желтоқсанда, қуып-таратудан соң 2401 адам – ішкі істер бөліміне (2302 қазақ, 26 орыс, 18 ұйғыр, 10 татар, 7 қырғыз бен қалғандары әртүрлі ұлттардың өкілдері), 2212 адам – мемлекеттік қауіпсіздік комитетіне, 2401 адам – прокуратураға жеткізілді. Жарақат алған 768 адам жедел жәрдемнің 20 бригадасымен емдеу мекемелеріне әкелінді, олардың 204-і ауруханаға жатқызылды. Ауыр жағдайда 17 адам, өлім халінде 2 адам түсті (екеуі де қайтыс болды) [11, 2 б.].

Нәтижесінде, Желтоқсанға қатысқан 99 адам Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының «Қылмыстық кодексінің» 60-бабы (ұлттық және нәсілдік тең құқықты бұзу) және 65-бабы (жаппай тәртіпсіздік) бойынша үш жылдан 15 жылға дейін бас бостандығынан айырылды. Екі адам ең жоғарғы үкім – ату жазасына кесілді. Олардың бірі – Қайрат Ноғайбайұлы Рысқұлбеков – Алматы телерадио орталығының қызметкері, жасақшы С. Савицкий өлімі үшін айыпталды. Кейін оның жазасы халықаралық қысымның ықпалымен 20 жыл бас бостандығынан айырумен алмастырылды. Жоғары оқу орындарының 12 ректоры және басқару саласынан 33 мың адам қызметінен босатылды. Ішкі істер жүйесінен 1200 қызметкер жұмысынан кетірілді.

Тоталитарлық машина бұқаралық ақпарат құралдары арқылы «1986 жылдың 17–18 желтоқсанында тәртіпсіздікке қатысқаны үшін» деген айыппен 787 адам Бүкілодақтық лениндік коммунистік жастар одағы қатарынан шығарылғанын, 1138-не комсомолдық шара қолданылғанын, 271-і оқу орындарынан шығарылғанын асыға жазды [7, 4-5 бб.]. Бұл социалистік құрылыс жүйесінде әлеуметтенуге талпынған жас коммунист азаматтар үшін тоталитарлық машинаның ойлап тапқан қатаң жазаларының бірі еді.

Желтоқсан – 1986: бағалануы

Желтоқсандықтарды жаппай жазалау мен Желтоқсанды қызу қоғамдық талқылаулар нәтижесінде 1987 жылы 14 шілдеде Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы Орталық Комитеті «Қазақ республикалық партия ұйымдарының еңбекшілерге интернационалдық және патриоттық тәрбие берудегі жұмыстары жайлы» қаулы қабылдайды. Қаулыда 1986 жылы Алматыда 17–18 желтоқсанда орын алған оқиғаны «қазақ ұлтшылдығының көрінісі» деп баға берілді. Кеңестік Социалистік Республикалар Одағында бұл қаулының мәні қазақ халқына таңылған жазаны ең ауырын рәміздеді және көзқарастарына берілген жергілікті шын коммунистер тарапынан солай қабылданды.

1987 жылы 27 шілдеде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің IX Пленумында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бұрынғы бірінші хатшысы Д.А. Қонаевтың атына «республика партия ұйымына басшылық етуде

жол берген елеулі кемшіліктері үшін» деген сын айтылып, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің құрамынан шығарылды.

Алайда, «Қайта құру» үдерісінің дамуымен және орталық биліктің саяси конъюнктурасының өзгерістеріне байланысты республикада саяси ахуал онды сипат ала бастайды. 1989 жылдың 22 маусымында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болып Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев сайланады.

Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің 1989 жылдың 1 шілдедегі қаулысымен Алматы және Қазақстанның өзге облыстарындағы 1986 жылғы Желтоқсанға қатысты тиісті баға беру жөнінде комиссиясы құрылады. Алайда, Комиссия құрамына Желтоқсан шындығын бүркемелеуге мүдделі ресми адамдар енуіне байланысты жұртшылық сенімсіздік көрсетті. Кейін Комиссия құрамына Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы халық депутаттарының тобы енгізіліп, сарапшы жұмыс топтары құрылады. Комиссияның екінші құрамы бір айдан астам уақыт – 1989 жылдың қазан айының басынан қараша айының 14-не дейін жұмыс істейді. Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Жоғарғы Кеңесі сессиясы Комиссия жұмысын сыңаржақ деп есептеп, жұмысты одан әрі жалғастыру қажетсіз деп табады. Комиссияны таратып, шағын жұмыс тобын қалдырады.

Алайда, Қоғамдық көзқарастың талап етуімен Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Жоғарғы Кеңесі Президумының Қаулысымен 1990 жылдың 19 қаңтарында Комиссия құрамы қайта құрылады [12, 25-29 бб.]. 1990 жылдың қыркүйек айында Комиссия жұмысының қорытындысы бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады. Қорытынды нәтижелері желтоқсандықтардың пайдасына қарай шешілуі тиіс саяси, құқықтық, әлеуметтік және т.б. мәселелерді қамтиды.

Ал, 1990 жылдың мамырында Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің Саяси Бюросы «1986 жылдың желтоқсанында Алматы қаласында қоғамдық тәртіпті жаппай бұзушылықты қазақ ұлтшылдығының көрінісі ретінде бағалау қателік болып табылады...» деген мазмұнында Қаулы қабылдайды. Қаулының қабылдануы мен жариялануы қазақ қоғамдық пікірінде мойнынан салмағы ауыр «айыптың» алып тастағандай бағасын алды.

Желтоқсанды қоғамдық пікір алаңында бағалау – Желтоқсан жарасын жазуды жорамалдайды. Ал, тәуелсіздік жылдарынан бастап Желтоқсан жарасын емдеу туралы көзқарастар әр алуан сипатта өрбітілді және оның топтамасын төмендегілер құрайды:

1. Желтоқсан – қазақ халқының «құлдық» психологиясын жеңуі. Желтоқсан – рухани дағдарыс күйіне түскен қазақ халқының алғашқы жеңісі. Желтоқсан – ашу мен ызаның әрекеті, езгіге түскен ұлттың «өзін-өзі жеңуі». Өз елінде саяси билік тізгінін қолына алуға бағытталған талпынысы [9, 8-9 бб.].

2. Желтоқсан – әртүрлі ұлт өкілдері арасында дағдарыс туындатты. «1) орталық мемлекеттік органдарының тарапынан бақылаудың әлсіздігінен қоғам мүддесімен санасқысы келмейтіндер пайда болды; 2) жергілікті ұлттың өкілі болу айрықша жеңілдіктің кепіліне айналды; 3) жоғары оқу орындарында қазақ

жастарының саны күрт өсе бастады» деген сияқты дәйектер «ұлтаралық қатынас саласындағы теңдік принципін бұзылуы» ретінде біржақты қорытындыланды. «Ерекше бір ынтамен студенттердің, ғылыми қызметкерлердің, жұмысшылардың, басшылардың, интернационалды отбасылардың пайызын есептеу етек алды» [7, 4-5 бб.]. Мұндай біржақты іс-шаралар мен көзқарастар қазақ ұлты туралы теріс пікірлер жүйесін құрады.

3. Желтоқсан – демократия сабағы. Желтоқсан – кеңес халқын «социалистік ұйқыдан» оятты [6, 7-8 бб.]. Желтоқсан – балаң демократия мен жауқазын жариялылықтың үні. Желтоқсандықтар – «демократияның қарлығаштары» [3, 118-122 бб.]. Алайда, тамыры тереңге кеткен партократия әскери машинасының күшімен «демократия қарлығаштарының» «ашық» талап-тілегін тұншықтырды [2, 13, 14]. Тоталитарлық жүйенің жазалау дағдысына салды.

4. Желтоқсан – адам құқығы мен бостандығының бұзылуының көрінісі. 1989–1990 жылдары жұмыс істеген Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Жоғары Кеңестер Президиумы жанынан құрылған Комиссия Желтоқсанға байланысты орын алған азаматтардың құқықтарының өрескел бұзылуы туралы көптеген фактілерді, халыққа қарсы репрессиялар ұйымдастырушылардың аты-жөндерін анықтады [3, 17-23 бб.].

5. Желтоқсан – ресми түрде саяси бағасын алмады [3, 17-23 бб.]. Құлдық әдет – 1986 жылы желтоқсанда көтерілген халықтың талабы мен саяси ахуалды бұрмалайтын ақпараттарды ойлап тапты. Желтоқсанға дейін Қазақстанда тоталитарлық жүйенің механизмдері бұзылмаған еді. Сондықтан, жариялылық, демократияландыру, қостілділік сияқтылар қоғамдық пікір алаңында Желтоқсаннан кейін естіле бастады. Сонымен қатар, Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Жоғары Кеңестер Президиумы жанынан құрылған Комиссия (1989–1990 жж.) Желтоқсанда көтерілген халықтың мақсатына оң саяси баға берген жоқ.

6. Желтоқсан – халықаралық деңгейде жүзеге асты (М. Шаханов). Мәселен, ақын Мұхтар Шахановтың айтуы бойынша [13, 28-32 бб.], желтоқсандықтардың ішінен 7 қырғыз жігіті ұсталған, қазақ жастарына көмекке ұмтылған 400-ге тарта қырғыз жастарын Қордай ауданында Ішкі істер министрлігі мен Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті қызметкерлері тоқтатып, кері қайтарған. Олардың көбі қудаланып, жұмыстарынан босатылған, оқуларынан шығарылған.

7. Желтоқсан – бірнеше ғылыми көзқарастың іргелі мәселелерін айқындайды [1, 14-17 бб.]:

- адамзат пен этностық түрдің тарихи даму заңдылығында тарихи-философиялық тұрғыда орын алатын ғылыми объективтілік;
- маркстік-лениндік әдіснаманың ескі өлшемдерінің жаңа кезеңге сай формалық өзгеріске, яғни дағдарысқа ұшыраған түрі;
- кеңестік интернационализм саясатының, космополиттік, маргиналдық тәрбиеге ұмтылған әсіре оңшылдар мен солшылдар бағытының жемісі.

8. Желтоқсан – «ұлтжандылар» (қазақ тілді баспасөз) тарапынан көбіне біржақты пікір, эмоциялық тұрғыдан бағаланды [15, 45-54 бб.]. Мұндай тәсіл Желтоқсан туралы шындыққа жақындатпайды. Желтоқсан туралы шындық ашы-

луы үшін пікірталас, екі жақты, үш жақты ойлар, пікірлер қақтығысы, объективті әңгіме қажет.

Қорытып айтқанда, Желтоқсанды талқылау көп сипатты әлеуметтік-гуманитарлық мәселелерді айқындайды. Желтоқсанды тарихи феномен ретінде әлеуметтік, гуманитарлық кешенді бағалау керектігін көрсетеді.

Желтоқсан – 1986: себептері

Желтоқсан туралы қоғамдық қатынастар желісінде оның себептері хақында ізденістер мен көзқарастар жиынтығы қалыптасты. Мұны төмендегідей жіктеуге болады:

1. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшылығынан Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың қызметінен босатылып, оның орнына Ульянов облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы болып істеген Геннадий Васильевич Колбинді сайлау, қазақ халқының, әсіресе жастардың ұлттық ар-ожданына тиді [11, 16, 17]. Сондықтан, Желтоқсан – ұлттық ар-намысты қалпына келтіру мен құрметтеудің талпынысы. Өйткені, Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев 1960 – 1962 және 1964 – 1986 жылдары Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшылығы қызметін атқарған болатын.

2. Желтоқсан – коммунистік идеологияның саяси дағдарысы. Желтоқсан – республиканың бұрынғы және жаңадан тағайындалған басшыларын саяси дағдарысқа душар етті. Билік пен шеруге шыққандар арасында қарама-қайшылықты шешуге қатысты тең, ашық сұхбат болған жоқ. Биліктің Желтоқсанды саяси құралдармен шешу әрекеті сәтсіз аяқталды [7, 4-5 бб.].

3. Желтоқсан – саяси валюнтаризм салдары. Саяси валюнтаризм – коммунистік идеология пайғамбарлары еркінің мемлекеттік аппарат арқылы иерархияның үстінен төмен қарай трансформациялануынан көрініс тапты. Жергілікті ұлтпен кеңеспей, санаулы адамның қол көтеріп қабылдаған шешімінің қазақ ұлтының арасында қолдау таппауы кеңестік дәуірдің тыйым салынған нормаларының ішіндегі жазасы ауыр болып табылады. Әйткенмен, XX ғасырда кеңестік кезеңдегі қазақ халқы тоталитарлық жүйенің мұндай саяси валюнтаризм бағытындағы қақпанына бірнеше рет тап болды (*Мысалы, Мәскеудің шешімімен 1960 жылдары Өзбек Кеңестік Социалистік Республикасына өтіп кеткен Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының оңтүстік территориялары, Кеңестік Социалистік Республикалар Одағында 1954 – 1960 жылдары жүргізілген Тың және тыңайған жерлерді игеру науқаны бойынша жалпы 41,8 млн га жер жыртылса, соның 25,5 млн га-сы қазақ жері болды, 1979 жылы Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы аумағында Неміс автономиялық облысын құру жөніндегі сәтсіз жобасы*) [7, 4-5 бб.]. Мұндай билік философиясына күштарлық қоғамның даму механизмінің негізгі бағыт-бардарлары коммунистік партия пайғамбарларының қасиетті мәтіндерімен қамтамасыз етілетін еркімен айқындалатынын көрсетеді және адам қауымдастығының барлық формасы мұнымен келісуге мүмкіндігінше міндетті екенін аңғартады.

4. Желтоқсан – экономикалық валонтаризм салдары. Тоталитарлық жүйе Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы экономикасының дамуына нұқсан келтірді. Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы табиғи ресурстарға бай болғанымен, өндірістік қатынастары жақсы дамыған Одақтың аймақтарына шикізат тасымалдайтын орталыққа айналды. Ал халықтың 70 пайызын жұмыссыздық белең алды және басым көпшілік әлеуметтік, тұрмыстық жағдайы төмен ауылдық аймақтарда өмір сүрді. Әлеуметтік, тұрмыстық шешілмеген мәселелер ауыл жастарын қалаға қарай көшуіне алып келді. Қалада ішкі мигранттарды қымбатшылық пен утопистер аңсаған жұмақ мекен (*баспана*) табу таукіметі күтіп тұрды. Мәселен, «Республикадағы селолық елді-мекендердің 61 пайызына типтік жобамен салынған мектеп жоқ, 73-де балабақша, 37-де кітапхана, 58-де денсаулық сақтау мекемесі, 52-де сауда нүктесі жоқ» [7, 4-5 бб.] болған.

5. Желтоқсан – қазақ ұлтшылдығының көрінісі [6, 7-8 бб.]. Желтоқсан – қазақ халқының ұлттық бояуы. «1926 жылы, күшті отарлаудан кейін де Қазақ республикасының ұлттық құрамы мынадай болды: қазақтар – 57,6 пайыз, орыстар – 20,9 пайыз, украиндар – 14,2 пайыз, татарлар – 2 пайыз және т.с.с.» [7, 4-5 бб.]. ХХ ғасырдың 30 жылдары сталиндік ұжымдастыру саясатын жүзеге асыру науқанында қазақ халқы жұт пен аштықтан 49 пайызынан айырылды. Ал индустрализация, Екінші дүниежүзілік соғысы, тың және тыңайған жерлерді игеру жылдары Қазақстан территориясына сырттан қоныс аударушылар толқыны легімен жүзеге асырылды. «Сталиндік жаппай жазалау кезінде Қазақстанға корейлер, немістер, шешендер, ингуштар, қарашайлар тағы басқа халықтар күшпен көшірілді. Және жергілікті ұлттың пікірімен ешкім санасқан жоқ. Керісінше, миграция «артта қалған халыққа көмек», «туысқандық», «ұлттардың бірігуі» тәрізді ұрандарды жамылып жасалынды. Осылайша, бар-жоғы 30 жылдың ішінде Қазақстанның байырғы халқы өзінің туған жерінде еріксіз азшылық жағдайда қалуға мәжбүр болды. Әсіресе, бұл ірі қалаларда айқын байқалды. Қала мен ауыл арасындағы теңсіздік бірте-бірте өз бойына ұлттық бояуды сіңіре бастады» [7, 4-5 бб.].

6. Қазақ тілінің қолдану аясы тарылды, 1960 – 1980 жылдар аралығында 600-ден астам қазақ мектебі қызметін тоқтатты. Қазақ жастарының бірқатары қазақ тілін білмейтін мәңгүртке айналды. Тарихшы Б. Аяған социалистік құрылыста өмір сүрген қазақ халқының артықшылығы мен жай-күйі туралы: «Шопандардың 99 пайыз – қазақтар! Меніңше, біздің басқалардан бар «артықшылығымыз» осы ғана!» [7, 4-5 бб.], – деп келтіреді. Ана тілінің қолданыс аясының тарылуынан ауыл мен қала жастарының арасында жік пайда болды.

7. Желтоқсан – экологиялық дағдарыс салдары [7, 4-5 бб.]. Қазақстан ХХ ғасырдың ортасынан бастап бірнеше ядролық сынақ алаңына айналды. Арал теңізі санаулы жылдар ішінде тартылып кетті. Мұндай апаттар жергілікті халық үшін қолдан жасалынған нәубеттер ретінде бағаланды. Ал, Желтоқсандықтар ядролық жарылыс пен теңіз тартылуының зардабынан хабардар еді.

8. Желтоқсанның және бір бебегі – сталиндік таукіметті көрген ұрпақтардан кейін келген үшінші кезең ұрпақтарының өзінің көрсету кезеңі еді. Желтоқсанда

алаңға шыққан жастар жаңа буынның өкілдері болатын. Өйткені, коммунистік орталық биліктің шешіміне ашық наразылық Қазақстан тарихында ХХ ғасырдың 30 жылдарынан бері болмаған құбылыс. Бұл ұрпаққа мынандай ерекшеліктер тән болатын: «Біріншіден, олар 37-38-дің жойқын жаппай репрессиялау саясатын көрмеген, 39-45 жылдардағы екінші дүниежүзілік аласапыран соғысқа қатынаспаған, соғыстан кейінгі мерзімде қатая түскен тоталитарлық жүйенің идеологиялық ықпалына ұшырағанымен илеуінде біржола жаншылмаған ұрпақ еді. Екіншіден, ешқандай да күмәнсіз нәрсе сол, бұл жаны таза, рухы биік қазақ әдебиеті мен өнерінің үздік дәстүрінде тәрбиеленген, Мұқағали Мақатаевтың «Реквиемін», өлеңдерін жатқа білетін, Шәмші Қалдаяқовтың «Қазақстанымын» өзінің ортақ гимніне айналдырған ұрпақ болатын» [18, 3-10 бб.].

Олай болса, Желтоқсан кеңестік қазақ қоғамдық құрылысында ертелі-кеш болуы тиіс әлеуметтік құбылыс еді. Өйткені, қордаланған кешенді әлеуметтік мәселелер кешені факторларлық нәтижесін өздігінен сұрап тұрды.

Желтоқсан – 1986: өнердегі репрезентациясы

Желтоқсанның орын алғанына ширек ғасырдан астам уақыт өткенімен желтоқсандықтар мен қазіргі қазақ қоғамының санасында құбылыс өзектілігі мен белсенділігі күн өткен сайын артып келеді. Желтоқсанды қоғамдық тәжірибенің алуантүрлі құндылықтарын қалыптастыруда әмбебап құрал ретінде пайдаланудың жобалары ұсынылу үстінде. Мұның айқын мысалдары, Желтоқсан жарасы жария етілген өнер салаларында туындаған ескерткіштер мазмұнынан аңғарылады.

1. Желтоқсан туралы фильм

Желтоқсанның он жылдығына арналып «Аллажар» фильмі жарық көрді. Фильмнің режиссері Қалдыбай Әбенев, туындысын түсіруге өзінің сегіз жыл уақытын жұмсады. Яғни, фильм «Колбин науқанының» ыстығы басыла қоймаған 1988 жылы басталады. Сәйкесінше, туындының репрессия науқанына ұшырауы зандылық еді. «Бірде 1989 жылы Коммунистік партияның орталық комитетіне шақырып алып «ешкім итпен таланған жоқ, арматурамен ешкімнің басы жарылған жоқ, өрт сөндіргіш машиналармен су шашылған жоқ, ешқандай қыз зорланған жоқ, түрмеге ешкім қамалған жоқ, оқиғасы жалған» – деп, бұл фильмді (консервацияға) жабады. Киноның авторларының бірі Александр Лапшин Москвадан келген кинодраматург еді. 1989 жылы өзімнің «Барыс» деген киностудиямды ашып осы фильмді түсіруді жалғастырдым. Өкінішке қарай, 1988 жылдан әлі күнге дейін «Аллажар» фильміне деген қыспақ жалғасып келеді. Бірақ сол қыспақ көрінбейтін, көзге шалынбайтын, елдің назарына ілінбейтін, көптеген құйтырқы тосқауылдардан тұрады» [19, 23 б.], – дейді, режиссер.

Көркем туындының қалың аудиториямен таныстығы біршама уақыт жүзеге асырылмайды. Түрлі саяси технологияның салдарынан фильмді рынокқа шығарып, пайдамен есептелетін қаржылай, мәдени эквивалентін анықтайтын мүмкіндігінен қағылады. Фильм материалдары репрессия машинасынан бой

тасалау жылдары техникалық сапасын сын көтерместей төмендетіп, тозығы жетеді. Осыған орай, «Аллажар» тағдыры – қазақ тағдыры» деп пайымдайтын және сын сағаттарын басынан өткерген режиссер үкіметтен көрген таукіметінің қарымтасы ретінде туындысының өміршеңдігін қолдауды талап етеді. Араша түскен «төртінші билік» өкілдері «Аллажар» фильмін мемлекеттік сыйлықпен марапаттауға ұсыныс білдіреді. Алайда, кино саласының ресми органдары тарапынан «төртінші билік» ұсынысы елеусіз қалады.

Фильмнің мазмұнына сәйкес, «Аллажардың» басты кейіпкері Азат есімді жас жігіт. Басты кейіпкердің Азат есімімен аталуы тегіннен-тегін емес. Еркіндік пен егемендікті аңсаған жас жігіттің тағдыры – қалың қазақ жастарының тағдыры, Азат сияқты белсенді жастардың жиынтық бейнесі сомдалған. Фильмнің трагедиясы – жеке бастың емес, қазақ халқының трагедиясы екені анық [20, 8 б.].

Смағұл Елубайдың пікірінше [21, 24 б.], режиссер фильмді деректі көріністер мен көркем көріністерді ажырата алмастай етіп шебер түсірген. Яғни, көрермен фильмді Желтоқсанның ақиқаты ретінде қабылдайды және режиссер осы мақсатты ұстанған. Фильмнің тағдыры қазір ауыр кезеңдерін басынан кешіргенімен, саяси цензура амалдарының қол жеткізген жемісінің салдарынан фильмнің мазмұны мен тарихи шындығы болашақ ұрпақ үшін маңыздылығы артады. Ал мәдениеттанушы Мұрат Әуезовтің пайымдауынша, «Аллажар» – Желтоқсан құбылысы шеберлікпен, көркемөнердің мүмкіндіктері пайдаланыла отырып түсірілген фильм [22, 24 б.]. Фильмде режиссер Желтоқсанда алаңға шыққан қазақ жастарының ерлігін көрсете білген, ал фильмнің өзі қазақ халқының мәдени мұрасына айналатын шығарма. Фильмнің тағдыры – қазіргі қазақ халқының саяси санасының квинтэссенциясы. Мәдениеттанушының айтуынша, фильм өз аудиториясына шыға алмауының себептері талдауды қажет етеді және қайғылы Желтоқсанның сын сағаттарын ұмытпауға, мәңгі есте сақтауға шақырады.

2. Желтоқсан туралы әдебиет туындылары

Желтоқсан туралы қазақ әдебиеті саласында жарыққа шыққан көркем шығармалар арнайы зерттеу мен талдау жұмыстарын жүргізуді талап етеді. Ғылымның зерттеу пәні ретінде қарастыруды болжайды.

Мәселен, Желтоқсан еліміз тәуелсіздік алып, өзінің оң бағасын алғанға дейін оны қолдап, қуаттаған ақындар ойларын ашық айта алмады. Сондықтан, айтылмаған шындық поэзия жанрында түрлі көркемдік тәсілдермен, бейнелі сөзбен, астарлы оймен, түрлі поэтикалық бейнелермен көрініс тапты [23, 5 б.].

Дүкенбай Досжанның «Алаң» [24] романы – Желтоқсан туралы жазылған алғашқы прозаның бірі. Ал Мұхтар Шаханов «Желтоқсан эпопеясы» [25] деректі романы арқылы Желтоқсанның тарихи фактілерін әдебиет тілімен көпшілік қауымның назарына ұсынды.

Қайым-Мұнар Табеев Желтоқсан шындығын – «Желтоқсан жаңғырықтары», «Прокурормен жекпе-жек», «Кебенек киген ер», «Профессордың ісі», «Махаббат жыры», «Алматыда жоғалған арулар» [2] атты деректі шығармаларын жарыққа шығару арқылы ашуға талпыныстар жасады.

Темірболат Ахметов «1986, Желтоқсан» [26, 60-63 бб.] хикаятын жариялады.

Қорытынды

Желтоқсан туралы жинақталған көзқарастар кешенін талқылау көп сипатты және арнайы зерттеулерді талап ететін әлеуметтік мәселелерді айқындайды. Желтоқсанды тарихи, құқықтық, саяси және т. б. жекелеген тәсіл тұрғысынан біржақты қарастыру тарихи фактіні бағалаудың, себептері мен қоғамдық пікірде репрезентациясының толық білімдер жиынтығын бермейді. Сондықтан, Желтоқсанды «мәдени жарақат» тәсілі – «Желтоқсан» – «Желтоқсанның бағалануы» – «Желтоқсанның себептері» – «Желтоқсанның өнердегі репрезентациясы» – тұрғысынан зерттеу көтеріліс туралы логикалық бірізділікті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Желтоқсан себептері Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың қызметінен босатылуы, коммунистік идеологияның саяси дағдарысы, тоталитарлық биліктің саяси, экономикалық валюнтаризмінің салдары, қазақ ұлтшылдығының көрінісі, қазақ тілінің қолдану аясының тарылуы, Кеңестік Қазақстандағы экологиялық дағдарыс салдары, кеңестік үшінші кезең ұрпақтарының тарихи сахнаға шығуы ретінде анықталды. Тұтас алғанда, Желтоқсан қазақ халқының кеңестік қызыл империяның басқару шешімдері қалыптастырған жан жарасын ашық емдеудің формасы.

Желтоқсан тарихи факт және феномен ретінде орын алғанына ширек ғасырдан астам уақыт өткенімен желтоқсандықтар мен қоғамдық санада құбылыс ретінде активтілігі, қайта жаңғыртылуы күн тәртібінен түспей келеді. Желтоқсан – қоғамның әлеуметтік, саяси, мәдени тәжірибесінің алуан түрлі құндылықтарын қалыптастыруда әмбебап құрал ретінде пайдаланудың маңыздылығы артуда. Мұндай қорытындының мысалына – Желтоқсан сабақтарының қазіргі қазақ өнерінде (*фильм, әдебиет*) репрезентациялану тәсілдері айқындайды. Сонымен қатар, өнердегі репрезентация – Желтоқсан жарасын емдеудің формасы мен мазмұнын да білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ескендірұлы Ә. Санаға сәуле түсірген // Қазақ тарихы. – 1996. – №6. – Б. 14–17.
- 2 Табеев Қ-М. Әр жүректе Желтоқсан // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 5–6.
- 3 Қожа-Ахмет Х. Жартыкеш шындық, кібіртік тірлік немесе он жылдық үстіндегі он сан ой // Қазақ тарихы. – 1996. – №6. – Б. 17–23.
- 4 Есжанова М. Желтоқсан оқиғасы және зиялылар пікірі // А. Ясауи университетінің хабаршысы. – 2007. – №1. – Б. 118–122.
- 5 Бекмырзаева Т. Желтоқсан оқиғасының саяси-әлеуметтік маңызы // ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2010. – №1(27). – Б. 53–54.
- 6 Есім Ғ. Желтоқсан қозғалысының халық санасындағы алатын мәдени-тарихи орны // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 7–8.
- 7 Аяғанов Б. Желтоқсан 1986 // Арай. – 1990. – №9. – Б. 4–5.
- 8 Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Пленумы туралы информациялық хабар // Социалистік Қазақстан. – 1986. – 17 желтоқсан. – №289. – Б. 1.
- 9 Ақатай С.Н. Желтоқсан бұрқасыны // Әлеуметтік қорғау. – 1992. – №4. – Б. 8–9.
- 10 Желтоқсан көтерілісі – ұлттар санасы сілкінісінің басы // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 14.

- 11 Аймахан Қ. Желтоқсан жылнамасы // Алматы ақшамы. – 1996. – 18 қараша. – Б. 2.
- 12 Қазақ КСР Жоғарғы Советі Президиумының Алматы және Қазақстанның өзге облыстарындағы 1986 жылғы желтоқсан оқиғаларына тиісті баға беру жөніндегі комиссияның қорытындысы // Желтоқсан-86 / Құраст. Б. Әбдіғалиев, Б. Көрпебайұлы. Ред. Н. Әбубәкір. – Алматы: «Алтынбек Сәрсенбайұлы қоры», 2006. – Б. 25–29.
- 13 Салықбаев Ә. Желтоқсан-1986: тұжырымдар мен түйткілдер // Қазақ тарихы. – 1996. – №6. – Б. 28–32.
- 14 Бейісқұлов Т. Желтоқсан ызғары // Жетісу. – 1991. – 14 желтоқсан. – №50. – Б. 2.
- 15 Беркімбаев Т. «Желтоқсан – 1986»: қалай бағаланды? // Ақиқат. – 2001. – №10. – Б. 45–54.
- 16 Байменова Г.П. Перзенттік парызым еді // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 18–19.
- 17 Ерғожина Ш. Қанды қырғыннан аман қалған қыздардың бірі едім // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 20.
- 18 Қойгелдиев М.Қ. Желтоқсан қозғалысы: тарихтағы орны мен сабақтары жөнінде (1986 ж. Желтоқсан оқиғасының 15 жылдығына) // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. – 2001. – №4 (23). – Б. 3–10.
- 19 Ибрайымханова Г. «Аллажар» фильмінің авторы және қоюшы режиссері Қалдыбай Әбеновпен сұхбат // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 23.
- 20 Ергөбек Ш. Фильмнен соңғы ой // Ұлан. – 1996. – 10 желтоқсан (№49). – Б. 8.
- 21 Елубай С. // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 24.
- 22 Әуезов М. // Атамекен-ай. – 2006. – №12. – Б. 24.
- 23 Аймұхамбет Ж.Ә. Желтоқсан көтерілісі шындығының поэзияда бейнеленуі // Үш қиян. – 2006. – 14 желтоқсан. – №139. – Б. 5.
- 24 Досжан Д. Алаң. Роман. – Алматы, «Қазақстан». – 1993. – 297 б.
- 25 Шаханов М. Желтоқсан эпопеясы. – Алматы, 2013. – 904 б.
- 26 Ахметов Т. 1986, Желтоқсан (хикаяттан үзінді) // Ақиқат. – 2001. – №12. – Б. 60–63.

Transliteration

- 1 Eskendirüly Ä. Sanağa säule tüsirgen [Leaving a Mark in the Mind] // Qazaq tarihy. – 1996. – №6. – B. 14–17.
- 2 Tabeev Q-M. Är jürekte Jeltoqsan [December is in Every Heart] // Atameken-ai. – 2006. – №12. – B. 5–6.
- 3 Qoja-Ahmet H. Jartykeş şyndyq, kibirlik tirlik nemese on jyldyq üstindegi on san oi [Lie or Truth on the Eve of the Decade] // Qazaq tarihy. – 1996. – №6. – B. 17–23.
- 4 Esjanova M. Jeltoqsan oқиғасы және zialylar pikir [The December Event and the View of Intellectuals] // A. İasauı universitetiniñ habarşysy. – 2007. – №1. – B. 118–122.
- 5 Bekmyrzaeva T. Jeltoqsan oқиғасыnyñ saıasi-äleumettik mañyzy [Socio-Political Significance of the December Event] // QazÜU habarşysy. Jurnalistika seriasy. – 2010. – №1(27). – B. 53–54.
- 6 Esım Ğ. Jeltoqsan qozğalysynyñ halyq sanasyndağy alatyn mädeni-tarihi orny [The Cultural and Historical Significance of the December Event in the Minds of the People] // Atameken-ai. – 2006. – №12. – B. 7–8.
- 7 Aiağanov B. Jeltoqsan 1986 [December 1986] // Araı. – 1990. – №9. – B. 4–5.
- 8 Qazaqstan Kompartıasy Ortalyq Komitetiniñ Plenumy turaly informasialyq habar [Informational News About the Plenum of the Central Committee of the Communist Party of Kazakhstan] // Sosialistik Qazaqstan. – 1986. – 17 jeltoqsan. – №289. – B. 1.

- 9 Aqatai S.N. Jeltoqsan būrқasyny [December Blizzard] // Äleumettik qorğau. – 1992. – №4. – B. 8–9.
- 10 Jeltoqsan köterілісі – ülttar sanasy silkinіsіnің basy [The December Uprising as the Beginning of National Consciousness] // Atameken-ai. – 2006. – №12. – B. 14.
- 11 Aimahan Q. Jeltoqsan jylnamasy [December Yearbook] // Almaty aqşamy. – 1996. – 18 qaraşa. – B. 2.
- 12 Qazaq KSR Joғarғы Soveti Prezidiumynyñ Almaty jäne Qazaqstannyñ özge oblystaryndaғы 1986 jylғы jeltoqsan oқиғаларына tіstі baға беру jönіндегі komisiyanıñ qorytyndysy [Conclusions and Proposals of the Commission of the Presidium of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR on the Final Assessment of the Circumstances Related to the Events in the City of Alma-Ata on December 17-18, 1986] // Jeltoksan-86 / Qūrast. B. Äbdіғaliev, B. Kōrpebaiūly. Red. N. Äbubākır. – Almaty: «Altynbek Särsenbaiūly qory», 2006. – B. 25–29.
- 13 Salyqbaev Ä. Jeltoqsan-1986: tūjrymdar men tüitkilder [December-1986: Conclusions and Problems] // Qazaq tarihy. – 1996. – №6. – B. 28–32.
- 14 Beіsqūlov T. Jeltoqsan yzғary [The buzz of December] // Jetisu. – 1991. – 14 jeltoqsan.– №50. – B. 2.
- 15 Berkimbaev T. «Jeltoqsan – 1986»: qalai baғalandy? [How was December 1986 Evaluated?] // Aqıqat. – 2001. – №10. – B. 45–54.
- 16 Baimenova G.P. Perzenttik paryzym edі [It was My Duty]// Atameken-ai. – 2006. – №12. – B. 18–19.
- 17 Erğojina Ş. Qandy qyrğynnan aman qalğan qyzdardyñ bırı edim [I Was One of the Survivors] // Atameken-ai. – 2006. – №12. – B. 20.
- 18 Qoigeldiev M.Q. Jeltoqsan qozғalysy: tarihtaғы orny men sabaqtary jöninde (1986 j. Jeltoqsan oқиғasynyñ 15 jylдығыna) [December Uprising: a Place in History and Lessons (On the 15th Anniversary of the December Uprising)] // QazŪU habarsysy. Tarih seriasy. – 2001. – №4 (23). – B. 3–10.
- 19 İbraimhanova G. «Allajar» filmіnің avtory jäne qoiuşy rejiserі Qaldybai Äbenovpen sūhbat [Conversation With the Author and Director of the Film “Allazhar” Kaldybai Abenov] // Atameken-ai. – 2006. – №12. – B. 23.
- 20 Ergōbek Ş. Filmmen soñғы oi [My impressions of the Film]// Ūlan. – 1996. – 10 jeltoqsan (№49). – B. 8.
- 21 Elubai S. // Atameken-ai [Atameken-ay]. – 2006. – №12. – B. 24.
- 22 Äuezov M. // Atameken-ai [Atameken-ay]. – 2006. – №12. – B. 24.
- 23 Aimūhambet J.Ä. Jeltoqsan köterілісі şyndyğynyñ poeziada beinelenuі [Description of the Truth of the December Uprising in Poetry]// Ūş qian. – 2006. – 14 jeltoqsan.– №139. – B. 5.
- 24 Dosjan D. Alañ. Roman [Square. Novel]. – Almaty, «Qazaqstan». – 1993. – 297 b.
- 25 Şahanov M. Jeltoqsan epopeiasy [Epic of December]. – Almaty, 2013. – 904 b.
- 26 Ahmetov T. 1986, Jeltoqsan (hikaiattan üzındı) [December (Excerpt From the Story)] // Aqıqat. – 2001. – №12. – B. 60–63.

Айтенова А., Қайратұлы С.

Декабрь – 1986: оценка, причины и репрезентация в искусстве

Аннотация. Авторы статьи делают попытку проанализировать события, произошедшие 17–18 декабря 1986 года в Казахской Советской Социалистической Республике, с помощью методологии «культурной травмы». Методология «культурной травмы» с точки зрения авторов осуществляется в следующей последовательности – «Декабрьские события» – «Оценка Декабрьских событий» – «Причины Декабрьских событий» – «Репрезентация Декабрьских событий в искусстве».

Декабрьские события определяются как многогранная социально-гуманитарная проблема. Показано, что Декабрьские события необходимо оценивать всесторонне как исторический, социальный, гуманитарный феномен.

Причинами Декабрьских событий определены: освобождение от должности Кунаева Динмухамеда Ахмедовича, кризис коммунистической политической идеологии, политический, экономический волонтаризм тоталитарной власти, сужение сферы применения казахского языка, экологический кризис Советского Казахстана, выход на арену истории третьего поколения советского народа. В целом, Декабрьские события рассматриваются в качестве открытой формы залечивания душевных ран казахского народа, нанесенных управленческими решениями советской красной империей.

Несмотря на то, что Декабрьским событиям как социальному феномену уже более четверти века, декабристы и их активность не сходят с повестки дня в общественном сознании. Возрастает важность использования Декабрьских событий как универсального инструмента в формировании различных форм социальной практики. Концептуализация этой точки зрения в статье определяется репрезентацией уроков Декабрьских событий в современном казахском искусстве (скульптура, кино, литература, театр). Вместе с тем в статье также показано, что репрезентация Декабрьских событий в искусстве является формой и содержанием «заживления» травмы Декабрьских событий.

Ключевые слова: социальная философия, культурная травма, Декабрь – 1986, искусство, репрезентация.

Aitenova A., Kairatuly S.

December – 1986: Evaluation, Causes and Representation in Art

Abstract. The authors of the article make an attempt to analyze the events that took place on December 17–18, 1986 in the Kazakh Soviet Socialist Republic, using the methodology of “cultural trauma”.

The December events are defined as a multifaceted social and humanitarian problem. It is shown that the December events must be assessed comprehensively as a historical, social, humanitarian phenomenon.

The reasons for the December events were determined by the dismissal of Dinmukhamed Akhmedovich Kunayev, the crisis of communist political ideology, the political, economic voluntarism of totalitarian power, the narrowing of the scope of the Kazakh language, the ecological crisis of Soviet Kazakhstan, the emergence of the history of the third generation of the Soviet people. In general, the December events are viewed as an open form of healing the mental wounds of the Kazakh people inflicted by the administrative decisions of the Soviet red empire.

Despite the fact that the December events as a social phenomenon are more than a quarter of a century old, the Decembrists and their activity do not leave the agenda in the public consciousness. The importance of using the December events as a universal tool in the formation of various forms of social practice is growing. The conceptualization of this point of view in the article is determined by the representation of the lessons of the December events in contemporary Kazakh art (sculpture, cinema, literature, theater). At the same time, the article also shows that the representation of the December events in art is the form and content of the “healing” of the trauma of the December events.

Key words: social philosophy, cultural trauma, December – 1986, art, representation.